

MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARIDA ELEKTRON SAVDONI RIVOJLANTIRISH TENDENTSIYALARI VA ISTIQBOLLARI

Amankulova Mukhlisa Narsafar qizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universitetining magistranti

Annotasiya: Markaziy Osiyo mamlakatlarida elektron savdoning rivojlanish tendentsiyalari va istiqbollari hozirgi kunda dunyo bo'ylab iqtisodiy o'sishning muhim omiliga aylangan. Ushbu maqola Markaziy Osiyo davlatlarida elektron savdoning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillarni tahlil qiladi va bu sohaning kelajakdagi istiqbollarini ko'rib chiqadi. Maqolada elektron tijoratning davlatlar iqtisodiyotidagi o'rni, rivojlanish strategiyalari, shuningdek, raqamli infratuzilmaning takomillashishi masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, elektron savdo, raqamli infratuzilma, e-tijorat, iqtisodiy rivojlanish, raqamli transformatsiya, onlayn savdo, istiqbollar.

Аннотация: Тенденции и перспективы развития электронной торговли в странах Центральной Азии в настоящее время стали важным фактором экономического роста во всем мире. В данной статье анализируются основные факторы, влияющие на развитие электронной торговли в странах Центральной Азии, и рассматриваются дальнейшие перспективы этой отрасли. В статье рассматривается роль электронной коммерции в экономике государств, стратегии развития, а также вопросы совершенствования цифровой инфраструктуры.

Ключевые слова: Центральная Азия, электронная коммерция, цифровая инфраструктура, электронная коммерция, экономическое развитие, цифровая трансформация, онлайн-торговля, перспективы.

Abstract: The development trends and prospects of e-commerce in Central Asian countries have become an essential factor in global economic growth. This article analyzes the key factors influencing the growth of e-commerce in Central Asia and explores the future prospects of this sector. The article examines the role of e-commerce in the economies of the region, development strategies, and the improvements needed in digital infrastructure for fostering e-commerce growth.

Keywords: Central Asia, e-commerce, digital infrastructure, e-business, economic development, digital transformation, online trade, prospects.

KIRISH

Markaziy Osiyo mamlakatlari so'nggi yillarda raqamli iqtisodiyot va elektron savdoni rivojlantirish bo'yicha jiddiy harakatlarni amalga oshirmoqda. Elektron tijorat (e-tijorat) global miqyosda iqtisodiy o'sishning muhim omiliga aylangan va Markaziy Osiyo davlatlari bu tendentsiyaga qo'shilib, o'z iqtisodiyotlarini raqamli transformatsiya qilishda faol ishtirok etmoqda. Ushbu mamlakatlar uchun elektron savdoning o'sishi yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratmoqda va ular o'zining raqamli infratuzilmasini rivojlantirish orqali xalqaro bozorlar bilan integratsiya qilishni maqsad qilgan. Markaziy Osiyo davlatlari, xususan, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston, so'nggi yillarda elektron tijorat sohasidagi o'sishni jadallashtirish uchun bir qator islohotlar o'tkazmoqda. Bu jarayon, o'z navbatida, raqamli infratuzilmaning mustahkamlanishi, internetga kengroq kirish imkoniyatlarining yaratilishi, shuningdek, raqamli texnologiyalarni qo'llashga bo'lgan ijtimoiy talabning ortishi bilan chambarchas bog'liq. Raqamli iqtisodiyot va e-tijoratni rivojlantirish uchun davlatlar iqtisodiy siyosatni takomillashtirishga, qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqishga va raqamli savdo bozorlarini yaxshilashga qaratilgan strategiyalarni joriy etishmoqda¹.

Markaziy Osiyo mamlakatlarining iqtisodiy o'sishi uchun elektron savdo katta ahamiyatga ega bo'lib, bu nafaqat iqtisodiy rivojlanishning yangi imkoniyatlarini ochadi, balki aholining farovonligini oshirishga, shuningdek, ishsizlik va iqtisodiy muammolarni kamaytirishga yordam beradi. Elektron savdo tizimlari va raqamli xizmatlar bilan ta'minlash imkoniyatlari, ayniqsa, aholi o'rtasida onlayn savdo va xizmatlar bo'yicha qiziqishning ortishi bilan yangi o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Shu bilan birga, Markaziy Osiyo davlatlarining xalqaro savdoga integratsiyasi, tashqi investitsiyalarni jalb qilish va raqamli texnologiyalar orqali yangi iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashning muhim rol o'ynashi kutilmoqda². Hozirgi kunda, bu mamlakatlarda elektron tijoratning rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan asosiy omillar orasida internetning sifat va tezligi, raqamli infratuzilma

¹ OECD (2021). "Digital Economy Outlook 2021". Organisation for Economic Co-operation and Development.

² Asian Development Bank (2022). "Central Asia's E-commerce Landscape: Opportunities and Challenges". Asian Development Bank.

va bizneslar uchun elektron to'lov tizimlarining mavjudligi hamda normativ-huquqiy muhitning yetarli darajada rivojlanmaganligi keltiriladi.

Markaziy Osiyoning yirik iqtisodiy davlatlaridan biri bo'lgan Qozog'iston, raqamli texnologiyalarni rivojlantirishda katta muvaffaqiyatlarga erishgan. Qozog'istonda internetning keng tarqalishi va raqamli to'lov tizimlarining joriy etilishi elektron tijoratni tezda rivojlantirishga yordam berdi. O'zbekistonda esa, so'nggi yillarda davlat tomonidan elektron tijoratni qo'llab-quvvatlash bo'yicha jiddiy choralar ko'rilmogda, bu esa mamlakatda raqamli transformatsiyaning tezlashishiga olib kelmoqda. Bularning barchasi Markaziy Osiyo davlatlarida elektron tijoratning istiqbollarini ijobiy baholashga asos yaratadi³. Shu bilan birga, Markaziy Osiyo mamlakatlarining raqamli infratuzilmasi hali rivojlanishning boshlang'ich bosqichida bo'lsa-da, raqamli iqtisodiyot va elektron savdoning rivojlanishi uchun muhim zamin yaratilgan. Bu jarayonlar davlat siyosati, xususiy sektor va xalqaro hamkorlikni talab qiladi. Ushbu maqolada, Markaziy Osiyo mamlakatlarida elektron savdoning rivojlanish tendentsiyalari, mavjud to'siqlar va istiqbollar tahlil qilinadi.

TADQIQOT MAQSAD VA VAZIFALARI

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Markaziy Osiyo mamlakatlarida elektron savdoning rivojlanish tendentsiyalarini tahlil qilish va bu sohaning kelajakdagi istiqbollarini o'rganishdir. Maqolaning vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Markaziy Osiyo mamlakatlarida elektron savdoning hozirgi holatini o'rganish.
2. Elektron savdo rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillarni aniqlash.
3. Raqamli infratuzilmaning ahamiyati va uning savdo jarayonlariga ta'sirini tahlil qilish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot Markaziy Osiyo mamlakatlarida elektron savdoning rivojlanish tendentsiyalari va istiqbollarini tahlil qilish maqsadida, bir qator metodologik yondoshuvlarni qo'llaydi. Tadqiqotning asosiy metodlari quyidagilardan iborat:

³ **World Trade Organization** (2021). "Digital Trade and E-commerce: The Impact on Developing Economies". WTO Reports.

1. **Analitik metod:** Tadqiqotning birinchi bosqichi sifatida, Markaziy Osiyo mamlakatlarida elektron savdo bo'yicha mavjud ma'lumotlar va statistik ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Bu metod yordamida mamlakatlarning elektron savdo sohasidagi o'sish sur'atlari, onlayn tijorat hajmi, internetga kirish imkoniyatlari va raqamli infratuzilmaning holati o'rganildi. Statistik tahlil yordamida, mintaqadagi elektron savdoning rivojlanishidagi asosiy tendentsiyalar va to'siqlar aniqlanadi.
2. **Solishtirma tahlil:** Markaziy Osiyo mamlakatlaridagi elektron savdoning rivojlanishidagi farqlarni solishtirish uchun solishtirma tahlil metodidan foydalanildi. O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston kabi davlatlarning elektron savdo sohasidagi muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklari o'zaro solishtirildi. Shuningdek, bu davlatlarning elektron tijoratga bo'lgan yondoshuvlari, raqamli infratuzilmaning rivoji va hukumatning elektron tijoratni qo'llab-quvvatlash bo'yicha olib borayotgan siyosatlari o'rganildi.
3. **Case-study (Misol tadqiqot):** Markaziy Osiyo davlatlarining elektron savdoga oid muvaffaqiyatli misollari va tajribalarini o'rganish maqsadida case-study usuli qo'llanildi. Bu usul orqali, masalan, Qozog'istonda elektron savdoning rivojlanishi bo'yicha olib borilgan islohotlar va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan tashabbuslar tahlil qilindi. Shu bilan birga, O'zbekistondagi elektron savdoning o'sishi va bu sohada amalga oshirilgan davlat siyosatlari ko'rib chiqildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Markaziy Osiyo mamlakatlarida elektron savdoning rivojlanishi va istiqbollari haqida olib borilgan ilmiy izlanishlar ko'plab muhim tahlillarni taqdim etmoqda. Masalan, UNCTAD (2021) hisobotida, Markaziy Osiyo mintaqasida elektron tijoratning o'sishi bo'yicha katta imkoniyatlar mavjudligini, biroq raqamli infratuzilmaning hali rivojlanishning boshlang'ich bosqichida ekanligi ta'kidlanadi. Hisobotda, Qozog'iston kabi davlatlarning muvaffaqiyatli elektron tijorat o'sishini va uning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rganishga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, Qozog'istonning elektron tijoratni qo'llab-quvvatlash uchun amalga oshirgan siyosatlari, raqamli infratuzilmani yaratish va onlayn to'lov tizimlarining joriy etilishi kabi faktorlar yoritilgan [1]. World Bank (2020) tomonidan olib

borilgan tadqiqotda O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotga bo'lgan yondoshuvi o'rganilgan. Tadqiqotda, O'zbekistonning elektron savdoning rivojlanishiga qaratilgan islohotlari, jumladan, raqamli infratuzilmaning yaxshilanishi va onlayn savdo tizimlarining rivojlanishi muhokama qilinadi. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun amalga oshirilayotgan yirik dasturlar, davlat siyosati va xalqaro hamkorlikning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, O'zbekiston hukumati tomonidan amalga oshirilgan elektron tijoratni qo'llab-quvvatlash bo'yicha islohotlar, uning ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlarga ta'siri haqida batafsil ma'lumot berilgan [2].

Asian Development Bank (2022) tomonidan taqdim etilgan hisobotda, Markaziy Osiyo mintaqasidagi elektron savdo tizimining holati va uning rivojlanishidagi to'siqlar haqida muhim tahlillar keltirilgan. ADB (2022) hisobotida, Markaziy Osiyo davlatlarida elektron tijoratning o'sishiga qaratilgan imkoniyatlar va mavjud qiyinchiliklar o'rganilgan. Ular, asosan, internetning yetarli darajada tarqalmasligi, raqamli xizmatlarning sifatining pastligi va normativ-huquqiy muhitning rivojlanmaganligi kabi omillarni ko'rsatganlar. Hisobotda, raqamli infratuzilmaning rivojlanishi va elektron savdo tizimlarini takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan siyosatlar haqida ma'lumot berilgan [3]. OECD (2021) tomonidan chop etilgan "Digital Economy Outlook 2021" hisobotida, global elektron tijoratning rivojlanish tendentsiyalari va raqamli iqtisodiyotning kelajagi tahlil qilingan. Hisobotda, Markaziy Osiyo mamlakatlarining elektron tijoratni rivojlantirishdagi imkoniyatlari va global iqtisodiyotga integratsiyasi haqida muhim tahlil keltirilgan. OECD (2021) fikriga ko'ra, Markaziy Osiyo davlatlari raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga qo'shish uchun aniq va samarali siyosatlarni ishlab chiqishlari kerak. OECD hisobotida raqamli savdoning o'sishi uchun hukumatlarning integratsiyalashgan siyosatlari va xalqaro savdo tizimlarining rivoji muhim rol o'ynashiga urg'u berilgan [4].

Bu izlanishlar va hisobotlar, Markaziy Osiyodagi elektron savdoning o'sishi, to'siqlari va imkoniyatlari haqida keng qamrovli tasavvur beradi. Shuningdek, bu tadqiqotlar raqamli iqtisodiyotning o'sishini ta'minlashda davlat siyosati, normativ-huquqiy infrastrukturani rivojlantirish va xalqaro hamkorlikning muhimligini ko'rsatadi. Markaziy Osiyo mamlakatlari elektron tijoratning rivojlanishiga ijobiy

ta'sir ko'rsatadigan turli omillarni o'rganish orqali raqamli transformatsiya va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashi mumkin [5].

TAHLIL VA NATIJALAR

Elektron tijorat turli darajada olib borilishi mumkin. Ishlab chiqaruvchi, sotib oluvchi, iste'molchilarning vakillari, bir qator korxonalar va tashkilotlarning internet tarmoqlarida hamkorlik munosabatlarini o'rnatishi tizimini – elektron tijorat faoliyati deb ataladi.

Elektron tijorat odatda global harakatga ega. Ichki milliy elektron tijoratdan farqli ravishda mintaqalar, millatlar, davlatlararo darajada elektron tijorat bir qator omillar asosida murakkablashib boradi. Masalan, turli shaklda soliq to'lash, sug'urta badallari, bojxona yig'implari, bank faoliyati qoidalari. O'zaro iqtisodiy va tijoriy munosabatlarda ishtirok etuvchilarga qarab elektron tijorat o'zaro faoliyat yurituvchi tijorat sektorlariga bo'linadi:

V2V-Yuridik shaxs, tashkilot;

V2S-Yuridik va jismoniy shaxs;

V2G-Yuridik shaxs va davlat gashkiloti; S2S-Jismoniy shaxs va jismoniy shaxs; G2C-Davlat tashkiloti va jismoniy shaxs.

Boshqa sektorlar V2V, V2S, V2G, S2S, G2C shu ishtirokchilar tarkibida o'zaro munosabat xarakterlariga ko'ra farq qiladi.

Elektron tijoratning biznes-mazmuni.

Jahon miqyosidagi global axborotlashuv jarayonining tahlilida iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zgarish dinamikasi bir nechta darajalarga bo'linadi.

Malaka darajasi. Iqtisodiy axborotlashtirish shaxsning yuqori malakali bo'lishligiga talabni kuchaytiradi, o'z navbatida bilim olishni rivojlanishiga, mehnat samaradorligini va hayot darajasini o'sishiga olib keladi.

Iqtisodiyotni globallashtirish darajasi. Sanoatlashtirish iqtisodiyotiga nisbatan yangi iqtisodiyot global harakterga ega. Bu milliy iqtisodiy va savdo to'siqlarini yengib o'tib, jahon miqyosida global bozorni yaratadi va quyidagi ko'rsatkichlar ifodalanadi:

- eksport mahsulotlar hajmi;
- eksport tijorat xizmatlari hajmi;
- to'g'ridan-to'g'ri chet ellarga investitsiya sarmoya qilish hajmi;
- to'g'ridan-to'g'ri chet elga mulkni qo'yish hajmi;

➤ Himoya darajasi.

Raqobat va iqtisodiyot dinamikasi. Tez sur'atlarda rivojlanib borayotgan iqtisodiyot davrida yangicha texnologiyani hayotga tadbiiq etish, yangi turdagi mahsulot va xizmat yaratishga e'tibor qaratish muhim omil sanaladi. Mazkur omilning korxonaga va tashkilotning har bir ishchisi sharoitiga to'g'ri kelishi holati bilan uzviy bog'liqligi mavjud va quyidagicha ifodalaydi:

- ✓ ishchining qobiliyat darajasi;
- ✓ mehnatga layoqatli aholining tadbirkorlikda ishtirok etish miqdori;
- ✓ harakatdagi mablag' hajmi.

Elektron tijorat tizimining joriy etilishi va takomillashib borishi o'z navbatida mahsulot ishlab chiqaruvchi, uni yetkazib beruvchi va iste'molchi va xaridorga (buyurtmachiga) yangi imkoniyatlar yaratadi:

Elektron tijoratning rivojlanish omillari

Boshlang'ich iqtisodiy o'sish, yuqori texnikaviy yangilikka intilish xaridorning katta ehtiyoji bilan bevosita bog'liq. Elektron tijoratni yuzaga kelishi va boshlang'ich talab va ehtiyojni qondirilishi bilan bir vaqtda ilk noxush holatlar yuzaga kela boshladi. Bunga asosiy sababi, xizmat ko'rsatish sifatining mos kelmasligi hamda infrastruktura tizimining past darajadaliqligi bilan bog'liq.

O'zaro hisob-kitob va mahsulotni yetkazib berish infrastrukturasi hanuz yetarli darajada taraqqiy etmagan. Savdo ishtirokchilari samarali to'lov tizimini yaratishga e'tibor qaratib, mahsulot yetkazib beruvchiga rivojlangan omborxonaga va transport tizimini taklif etdi. Yaratilayotgan har qanday imkoniyat va sharoit savdo ishtirokchilari bo'lmish mahsulot ishlab chiqaruvchi va xaridor o'rtasida munosabatlar o'rnatilishi, mahsulot ishlab chiqaruvchi tadbirkorlik subyektlari o'rtasida raqobatni yuzaga keltiradi⁴.

Elektron tijorat bozorining boshlang'ich bosqichlarida jadal rivojlanishi birinchi navbatda to'lov tizimi, bank, provayder xizmati internetga kirish imkoniyatining o'sishi, mobil aloqa, dasturiy ta'minot va apparat (qurilma) vositalarini yaratuvchilar, hamda o'z mahsulot va xizmatlarini bozorga chiqarishga talabgorlarning oshib borishi bilan bog'liq.

⁴ www. <http://el.tfi.uz/pdf/mddj22.uzk.pdf> - Toshkent moliya instituti elektron kutubxonasi;

Elektron tijoratning o‘ziga xos hususiyati, ushbu tizimda foydalanayotgan ma’lumog almashinuv tizimi protokoli boshqa tizimdagiga o‘xshash protokollarga mos kelmaydi.

Elektron tijorat tizimini shakllanishida har bir tashkilot yoki muassasa o‘zining standartlarini tavsiya etib, uni tadbiq etish tarafdori bo‘ladilar. Bu vaqtda kichik yo‘nalishga ega bo‘lgan tashkilotlar norozilik bildiradilar. Nomuvofiqlik elektron tijoratni ommaviy va keng doiradagi foydalanuvchilarga ruxsat berishni cheklaydi. Keyinchalik bu nomuvofiqlik elektron tijorat bozori infrastrukturasi tashkil topishi bilan bartaraf etilishi mumkin.

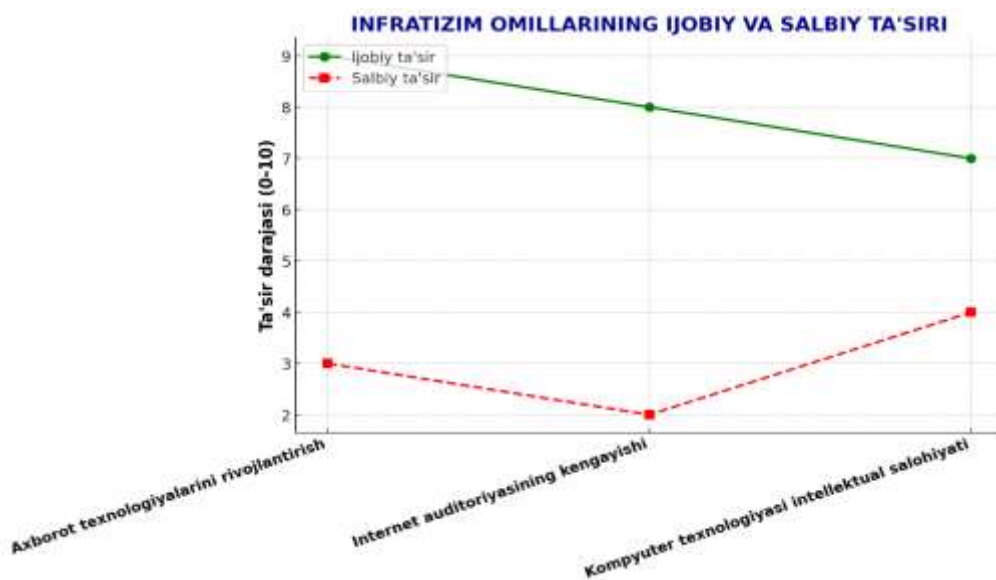
Elektron savdo xizmatini rivojlantirish mamlakatlar uchun beqiyos darajadagi imkoniyatlarni taqdim etadi. Global aloqa tarmoqlari va birinchi navbatda, internetning paydo bo‘lishi elektron tijorat faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish sohasida haqiqiy inqilobga olib keldi. Natijada nafaqat biznes yuritishning yangi yo‘nalishlari paydo bo‘ldi, balki mavjud yo‘nalishlar ham tubdan o‘zgardi. Texnologiyalarning rivojlanishi xalqaro biznesga juda samarali tarzda yordam bermoqda. Hozirgi kunda dunyo bo‘ylab millionlab kishilar elektron savdo xizmatlaridan foydalanishni o‘zlari uchun qulay deb hisoblamogdalar. Bu tanlov esa elektron savdo xizmatidan foydalanayotgan korxonalar uchun yuqori daromad oqimini ta’minlamogda. So‘nggi yillarda ushbu tendensiyalar tobora aniqroq namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan bilgalikda elektron tijoratni shakllantirishda quyidagilarga e’tibor beramiz.

1- Diagramma.

Elektron tijoratga ta’sir etuvchi omillar

2-Grafik.

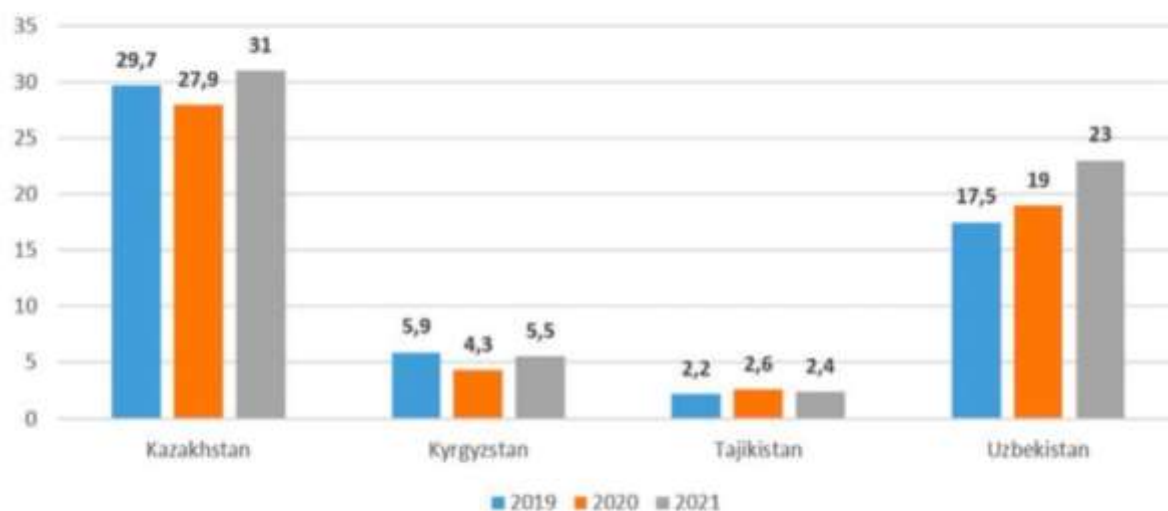
IMARC Group (xalqaro bozor tahlili bo'yicha tadqiqot va maslahatlashuv guruhi) ma'lumotlariga ko'ra, Markaziy Osiyoning elektron tijorat bozor hajmi 2022-yilga kelib 8 milliard dollarni tashkil etdi. Keyingi besh yil ichida o'sish 25,4 foizni tashkil etadi. COVID-19 pandemiyasi elektron tijoratni rivojlantirishga katta turtki bo'ldi. Aynan koronavirus onlayn platformalarning keng qo'llanishiga olib keldi. Shuningdek, rivojlanayotgan Internet infrastrukturasini va unga kirish imkoniyatlarining shahar va qishloq aholisi orasida kengayishi ko'proq imkoniyatlarni ochadi va bozorning sekin, ammo barqaror o'sishini qo'llab-quvvatlaydi. Biroq Markaziy Osiyoning elektron tijorat sohasidagi ekspertlar fikricha, davlat apparati bunday taraqqiyot ortidan yetib kela olmayapti. Jarayonning barcha ishtirokchilarining huquq va majburiyatlarini tartibga solish uchun alohida qonun lozim. Qonunni qabul qilgan davlatlar uni shoshilinch ravishda tayyorlagan, uning me'yorlari xom va ishlanmagan, deb hisoblaydi ekspertlar.

Masalan, Tojikistonda alohida Innovatsiya va raqamli texnologiyalar agentligi tashkil etilgan. Bugungi sanoat qanday muammolarga duch kelmoqda va vaziyatni qanday yaxshilash mumkinligi haqida Markaziy Osiyo mamlakatlari iqtisodchilari so'zlab berishdi. Ular tahlil va takliflarni tayyorlab, kelasi B5+1 forumida Olmaotada 14—15-martda ovoz berishadi.

Markaziy Osiyodagi elektron savdo bozor hajmi 8 mlrd tengeni tashkil qiladi.

2023-yil may oyida B5+1 maxsus ishchi guruhi tashkil etildi, unga mintaqaviy NNT va biznes vakillari kirdi. Ishchi guruhga Markaziy Osiyoning besh mamlakati vakillari: Qozog‘iston, Qirg‘iziston, O‘zbekiston, Tojikiston va Turkmaniston kirdi. Bir yil ichida ekspertlar xalqaro institutlar bilan hamkorlik qilib, Milliy ishbilarmonlik kun tartibida ishtirok etganliklari va mamlakatlar hukumatlariga o‘z takliflarini taqdim etganliklari natijasida ayrim natijalarga erishdilar. Mintaqaning o‘sib borayotgan aholisi keng iste‘mol bozorini va o‘sib borayotgan mehnat resurslarini shakllantiradi. Markaziy Osiyoning 77 million aholisi yildan yilga deyarli 2 foizga o‘sib bormoqda. BMT baholariga ko‘ra, 2040-yilgacha bo‘lgan davrda mintaqada yillik demografik o‘sish o‘rtacha 1,1 foizni tashkil etadi. Demografiya Markaziy Osiyo mamlakatlarining iqtisodiyotlari o‘sishi uchun foydadir. KPMG Caspian (2022) ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda Qozog‘istonda elektron tijorat bozori 19 foizga, ya‘ni 5 milliard dollarga o‘sishi kutilmoqda. O‘zbekiston bozori haqida gapirganda, 2026-yilga kelib u 1 milliard dollarga yetishi

prognoz qilinmoqda.

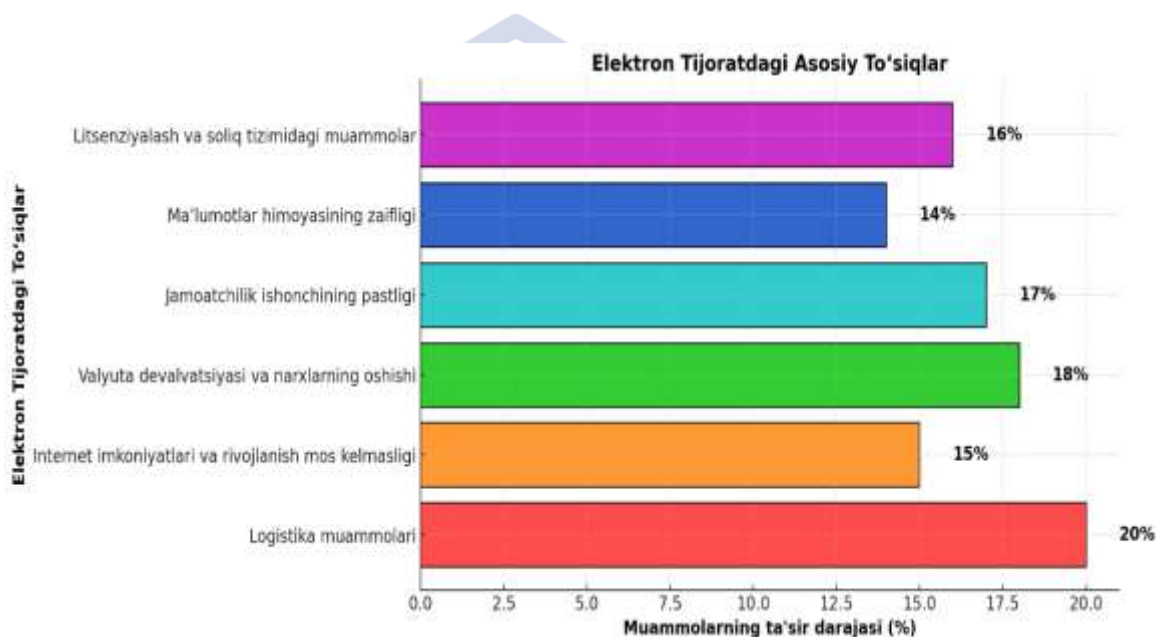
3-Rasm. Xalqaro bozor tahlil va tadqiqot konsalting guruh.

Elektron tijoratni rivojlantirishga to‘sqinlik qiluvchi to‘siqlar

Ijoby ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda, elektron tijorat bozori o‘z salohiyatidan to‘liq foydalanmayotgan muammolar mavjud.

4-Grafik.

Markaziy Osiyodagi har bir alohida mamlakatdagi muammolarni bilish to‘siqlarni yengishni osonlashtiradi. Masalan, bir necha mamlakatlarda allaqachon elektron tijorat to‘g‘risidagi qonunni qabul qilgan. Qirg‘iziston qonunni ishlab chiqqan davlatlarning birinchisi bo‘ldi.

“Bizda asosiy tushunchalar bo‘yicha o‘z takliflarimiz bor. Masalan, elektron tijorat operatori, bojxona ombori operatori, bozor xavfsizligi kabi tushunchalar mavjud. Bizda iste‘molchilarni himoya qilish to‘g‘risida qonun, reklama to‘g‘risida qonun va elektron savdo to‘g‘risidagi qonun borligi, demak, ishchi guruh o‘z tavsiyalarini ishlab chiqqan holda ularni hozirgi zamon talablariga moslashtirishi kerakligi anglashiladi”, — deydi Qirg‘iziston Respublikasida IBECA dasturining milliy eksperti, Qirg‘iziston Respublikasining AQSHdagi sobiq elchisi Muktar Jumaliyev.

Ma'lumot sifatida, Qirg'izistonda internetga 5,2 million foydalanuvchi kirish imkoniyatiga ega, ijtimoiy tarmoqlarning faol foydalanuvchilari — 2,7 million kishi, internetga kirish uchun mobil qurilmalardan foydalanadiganlar soni 8,9 foizni tashkil qiladi.

2022-yilda Markaziy Osiyo elektron tijorat bozorining hajmi 8 milliard dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda bu raqam 25,4% ga oshib, 10 milliard dollarga yetishi prognoz qilinmoqda.

5-Jadval.

Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi savdo aylanmasi

Davlatlar	2022-yil savdo aylanmasi (mln. dollar)	2023-yil savdo aylanmasi (mln. dollar)	Yillik o'sish sur'ati (%)
O'zbekiston va Qozog'iston	700,2	581,5	-16,9
O'zbekiston va Turkmaniston	59,8	184,6	208,4
O'zbekiston va Tojikiston	86,3	118,5	37,3
O'zbekiston va Qirg'iziston	168,3	98,3	-41,7

O‘zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan savdo aloqalarining asosiy tahlili.

2024 yil yanvar-fevral oylari bo‘yicha tahlil:

O‘zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan savdo hajmi **2024-yil yanvar–fevral oylarida 982,9 million dollarga** yetgani iqtisodiy jihatdan muhim ko‘rsatkich hisoblanadi. Ushbu savdo hajmi mamlakatning umumiy eksport–import hajmida **9,9% ulush** bilan ishtirok etmoqda. 2023-yilning shu davrida **976,8 million dollarlik** savdo amalga oshirilgani inobatga olinsa, **o‘shish juda kichik bo‘lib, mintaqaviy savdo barqaror qolgani kuzatiladi.**

O‘tgan ikki oy davomida O‘zbekiston qo‘shni mamlakatlar bilan 320,1 million dollarlik eksport, 662,8 million dollarlik importni amalga oshirdi. Xususan, O‘zbekistonning Qozog‘iston bilan umumiy tovar ayirboshlash hajmi 581,5 million dollarga teng bo‘ldi. Shundan 166,2 million dollari eksport, 415,3 million dollari import. 2023-yilning mos davrida esa O‘zbekiston–Qozig‘iston savdo aylanmasi hajmi 700,2 million dollar bo‘lgan. Ya’ni bu yilgi savdo ulushi sezilarli qisqardi.

1. Markaziy Osiyo davlatlari bilan umumiy savdo hajmi

- 2024 yilning dastlabki ikki oyida O‘zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan savdo aylanmasi **982,9 million dollarni** tashkil qilgan.
- Ushbu hajm O‘zbekistonning umumiy tashqi savdosi ichida **9,9% ulushga** ega.
- Hududiy taqsimot bo‘yicha eng katta savdo hamkori **Qozog‘iston** bo‘lib, u bilan **581,5 million dollarlik** tovar ayirboshlangan.
- **Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmaniston bilan ham savdo hajmi sezilarli darajada ortgan.**

2. Import va eksport ko‘rsatkichlari

- Markaziy Osiyo davlatlaridan **import hajmi: 662,8 million dollar** (104,3% o‘shish).
- Markaziy Osiyo davlatlariga **eksport hajmi: 320,1 million dollar** (84,4% o‘shish).
- Import va eksport o‘shish sur‘atlarida tafovut mavjud. Bu Markaziy Osiyo davlatlaridan mahsulotlar ko‘proq keltirilayotganini ko‘rsatadi.
- Ayniqsa, **Qozog‘istondan import sezilarli darajada yuqori**, bu mamlakat O‘zbekiston uchun eng muhim savdo hamkorlaridan biri ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

3. Savdo dinamikasi va tendensiyalar

- O‘zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan savdo hajmi **2022 va 2023 yillarga nisbatan o‘shib bormoqda**.
- **Qozog‘iston bilan savdo hajmi** barqaror yuqori darajada qolmoqda, bu ikki mamlakat o‘rtasidagi iqtisodiy integratsiyaning mustahkamligini ko‘rsatadi.
- **Tojikiston va Turkmaniston bilan savdo hajmi jadal o‘shish sur‘atini namoyish qilmoqda**, bu esa yangi iqtisodiy imkoniyatlar paydo bo‘layotganidan dalolat beradi.
- **Savdo o‘shishining eng yuqori darajasi Turkmanistonda kuzatilgan** (308,7%), bu esa O‘zbekiston va Turkmaniston o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarning sezilarli darajada faollashayotganini bildiradi.

4. Shaxsiy tahliliy fikrlar

- **Savdo balansidagi tafovut:** Import eksportdan yuqori, bu O‘zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlaridan ko‘proq mahsulot xarid qilayotganini anglatadi. Bu holat O‘zbekistonda ichki ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish zaruriyatini ko‘rsatishi mumkin.
- **Qozog‘iston bilan mustahkam iqtisodiy aloqalar:** Qozog‘iston eng yirik savdo hamkor bo‘lib qolmoqda, bu energetika, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va sanoat tovarlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

- **Turkmaniston bilan o‘sib borayotgan savdo:** Turkmaniston bilan savdo hajmi keskin oshgan, bu gaz va neft mahsulotlarining yetkazib berilishi yoki yangi iqtisodiy shartnomalar tuzilgani bilan bog‘liq bo‘lishi ehtimoli bor.
- **Eksportning oshishi zarurati:** O‘zbekiston o‘z mahsulotlarini eksport qilish imkoniyatlarini kengaytirsa, savdo balansini yanada muvozanatlashishi mumkin.
- **Mintaqaviy integratsiyaning ahamiyati:** O‘zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan savdosi yil sayin oshib borayotgani mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikning kuchayayotganini ko‘rsatadi. Kelajakda bojxona imtiyozlari, umumiy iqtisodiy hudud yaratish va transport infratuzilmasini yaxshilash orqali bu aloqalar yanada mustahkamlanishi mumkin.

Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, elektron savdoning rivojlanishi uchun quyidagi asosiy tahlillarni keltirish mumkin. **Birinchi** navbatda, Markaziy Osiyo mamlakatlarida raqamli infratuzilmaning zaifligi muhim to‘siqlardan biridir. Internet tarmog‘ining sifatini yaxshilash, keng polosali internet tarmoqlarini yaratish va raqamli xizmatlar sifatini oshirish zarurati mavjud. Internetning past sifatda tarqalishi, internetga ulanishning qimmatligi va tarmoqlardagi cheklovlar raqamli iqtisodiyotning o‘shishini cheklaydi. O‘zbekiston, Qozog‘iston kabi davlatlarda so‘nggi yillarda bu muammoni bartaraf etishga qaratilgan bir qator islohotlar amalga oshirildi, ammo bu jarayon hali to‘liq yakunlanmagan. Masalan, internet xizmatlarining kengayishi, qishloq joylarida ham internetga ulanishni ta‘minlash kabi ishlar davom ettirilmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni rivojlantirish uchun davlatlar tomonidan yo‘lga qo‘yilgan strategiyalar, raqamli infratuzilmani yaxshilash uchun qilingan sa‘y-harakatlar ijobiy natijalar bermoqda. Biroq, bu jarayonning tezligi va samaradorligi hali ham mintaqadagi davlatlarning o‘zgaruvchan siyosiy va iqtisodiy sharoitlariga bog‘liqdir. **Ikkinchi** muhim tahlil raqamli to‘lov tizimlarining rivojlanishi bilan bog‘liq. Elektron tijoratni rivojlantirish uchun xavfsiz, samarali va keng tarqalgan to‘lov tizimlari zarur. Markaziy Osiyo mamlakatlarida bu sohada sezilarli yutuqlar mavjud bo‘lsa-da, to‘lov tizimlarining keng tarqalishi hali cheklangan. O‘zbekistonda, masalan, so‘nggi yillarda "Click" va "Payme" kabi mobil to‘lov tizimlari joriy etildi va ular ommalashmoqda. Shu bilan birga, to‘lov tizimlarining xavfsizligi va xatoliklardan himoya qilish masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda. Markaziy Osiyo davlatlari

o‘rtasidagi elektron to‘lov tizimlarini birlashtirish va transchegaraviy to‘lov tizimlarini rivojlantirishni davom ettirish zarur. To‘lov tizimlarini takomillashtirish orqali mintaqadagi elektron tijorat o‘shishi va xalqaro bozorga integratsiya osonlashadi.

Uchinchidan, normativ-huquqiy muhitning zaifligi ham elektron savdoning rivojlanishiga to‘sqinlik qilmoqda. Markaziy Osiyo davlatlarida raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan qonuniy asoslar hali ham to‘liq shakllanmagan. Ko‘plab davlatlarda elektron tijoratga oid qonunchilik va raqamli savdo amaliyotlariga oid normativ-huquqiy baza hali ham rivojlanmagan. Bu esa tadbirkorlar va iste‘molchilar uchun raqamli bozorda xavfsizlik va ishonchlilikni ta‘minlashda muammolarni keltirib chiqaradi. Markaziy Osiyo mamlakatlarida elektron tijoratni rivojlantirish uchun huquqiy tizimni takomillashtirish zarurati katta ahamiyatga ega. Shu ma‘noda, davlatlar o‘rtasida raqamli huquqiy doiralarni birlashtirish, normativ-huquqiy mexanizmlarni joriy etish va transchegaraviy savdolarni qo‘llab-quvvatlash uchun yaxshilanishlar zarur. Bu esa mintaqadagi elektron tijoratning to‘liq o‘shishiga yordam beradi.

Shuningdek, davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikning ahamiyati ham katta. Markaziy Osiyo mamlakatlarining raqamli iqtisodiyotga yo‘naltirilgan siyosatlarni amalga oshirishi va o‘zaro tajriba almashishlari bu hududda elektron savdoning rivojlanishini tezlashtirishga yordam beradi. Davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirish va transchegaraviy raqamli xizmatlarni qo‘llab-quvvatlash orqali mintaqada raqamli iqtisodiyotning tezkor rivojlanishi mumkin. Markaziy Osiyodagi davlatlar o‘rtasida savdo-iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirish, raqamli infratuzilmani yaxshilash va huquqiy doiralarni birlashtirish orqali raqamli iqtisodiyotning o‘shishini ta‘minlash mumkin.

XULOSA

Markaziy Osiyo mamlakatlarida elektron savdoning rivojlanishi va istiqbollari bo‘yicha olib borilgan tahlil va tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mintaqadagi elektron tijoratni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud, ammo shu bilan birga, bu jarayonda bir qator muammolar va to‘siqlar ham mavjud. Raqamli infratuzilmaning zaifligi, internetning past sifatda tarqalishi, to‘lov tizimlarining cheklanganligi va

normativ-huquqiy muhitning rivojlanmaganligi kabi omillar mintaqadagi elektron tijoratning o‘shini sekinlashtirmoqda. Biroq, O‘zbekiston, Qozog‘iston va boshqa Markaziy Osiyo davlatlarida raqamli iqtisodiyot va elektron tijoratni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar, davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirish, va xalqaro tizimlarga integratsiyalashuvni rag‘batlantirish orqali ushbu to‘siqlarni yengish imkoniyatlari mavjud. Davlatlar o‘rtasida huquqiy va normativ-huquqiy muhitni birlashtirish, xavfsiz va samarali to‘lov tizimlarini joriy etish, shuningdek, raqamli infratuzilmani yaxshilash uchun keng qamrovli strategiyalar ishlab chiqilishi zarur. Shu bilan birga, Markaziy Osiyo mamlakatlarida elektron savdoning rivojlanishi uchun global hamkorlik va mintaqadagi davlatlar o‘rtasidagi tajriba almashish muhim omil hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga alohida e‘tibor qaratish, raqamli infratuzilma va xizmatlar sifatini oshirish, shuningdek, elektron savdo tizimlarini global bozorlarga integratsiya qilish orqali Markaziy Osiyo mamlakatlari o‘z raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim yutuqlarga erishishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. UNCTAD. (2021). E-commerce and Digital Economy in Central Asia. United Nations Conference on Trade and Development.
2. World Bank. (2020). Digital Economy and E-commerce in Uzbekistan: Challenges and Opportunities. The World Bank Group.
3. Asian Development Bank. (2022). Central Asia's E-commerce Landscape: Opportunities and Challenges. Asian Development Bank.
4. OECD. (2021). Digital Economy Outlook 2021. Organisation for Economic Co-operation and Development.
5. OECD. (2021). Digital Economy Outlook 2021. Organisation for Economic Co-operation and Development.
6. Komilov, B. (2025). OPPORTUNITIES AND CHALLENGES IN E-COMMERCE LOGISTICS IN CENTRAL ASIA. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 5(1), 119–129. <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I1Y2025N14>
7. Kenneth C.Loudon, Jane P.Loudon. Management Information Systems. New York, 2016. Page 669.

8. Avtomatizirovannie informatsionnie texnologii v ekonomike: uchebnik / Pod red. prof. G.A. Titorenko. 2-e izd. Pererab. i dop. - M.: Yuniti, 2015. -399 s.

9. Kenjabayev A.T., Jumaniyazova M.Yu., Tillyashayxova M.A. Informatika va axborot texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. “Iqtisod-moliya”. 2013, 160 bet.

Research Science and
Innovation House

